

УДК 378 «1954/1960»

Н.П. МОСКАЛЬОВА

ЦІЛИНА В ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКОГО ІНСТИТУТУ МЕХАНІЗАЦІЇ ТА ЕЛЕКТРИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Москальова Надія Петрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування», філософії та історії України Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. П.Василенка

Розглянуто питання участі студентів Харківського інституту механізації та електрифікації сільського господарства (ХІМЕСГ) в освоєнні цілинних земель у Казахстані.

Ключові слова: цілина, комсомол, інженер, сільське господарство, тракторизація, механізація, Казахстан.

Рассматриваются вопросы участия студентов Харьковского института механизации и электрификации сельского хозяйства в освоении целинных земель в Казахстане.

Ключевые слова: целина, комсомол, инженер, сельское хозяйство, тракторизация, механизация, Казахстан.

The article deals with the problems participation of the students KhIMEA in development of virgin and unused lands in Kazakhstan.

Key words: virgin soil, Komsomol, engineer, agriculture, tractorization, mechanization, Kazakhstan.

© Н.П. Москальова, 2012

Постановка проблеми. У 2014 році виповнюється 60 років з початку масового освоєння цілинних і перелогових земель у Казахстані і Сибіру. Цей грандіозний проект збільшення сільськогосподарського виробництва здійснювався за рахунок залучення матеріальних, фінансових і трудових ресурсів усіх республік СРСР. Переважну частину ентузіастів-цілинників складала молодь, перш за все – фахівці сільськогосподарського профілю – трактористи, комбайнери, доярки, зоотехніки, агрономи, інженери-механіки, інженери-електрики. Значний загін цілинників представляли студенти вищих та середніх спеціальних навчальних закладів. Харківський інститут механізації та електрифікації сільського господарства (створений у 1930 р. з метою підготовки інженерних кадрів для забезпечення модернізації сільського господарства) вписав свою яскраву сторінку у здійснення масштабного проекту освоєння цілини. В ході вирішення виробничих проблем студентською молоддю відбувалося її становлення як майбутніх організаторів виробництва, керівників різного державного, партійного, господарського рівнів. У майбутньому вони поповнили ряди кращих випускників нашого навчального закладу, еліти країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення історії ХІМЕСГ почалося, головним чином, наприкінці 70-х років ХХ ст. у зв'язку з підготовкою до 50-річного ювілею інституту. Були зібрані документи, матеріали з історії інституту, спогади студентів і викладачів. У 1980 році було відкрито Музей історії інституту, до ювілею була видана книжка про ХІМЕСГ, що містила і коротку історичну довідку [1]. У 2012 р. вийшла книга «Еліта країни», в якій представлено матеріал про випускників, що внесли і вносять значний вклад в розвиток країни. Вона містить і матеріал про деяких випускників, які брали участь у освоєнні цілини [2]. Однак у цілому історія становлення і роз-

витку ХІМЕСГ (зараз Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка) в науковому плані досліджена ще недостатньо. Так само не досліджена участь студентів ВНЗ в освоєнні цілинних та перелогових земель у Казахстані та Сибіру.

Вивчення історії освоєння цілинних земель відбувалося ще з кінця 50-років ХХ ст. До 25-річчя освоєння цілини вийшла величезна кількість літератури: статистичні збірники документів [3], праці державних та партійних керівників [4], збірники споминів піонерів-цілинників [5], нариси про героїв-цілинників [6], наукові праці [7], збірники віршів та пісень тощо. В умовах незалежної України тема цілинної епопеї практично не піднімалася. Частково вона була окреслена у збірнику наукових праць «Український селянин» [8], в колективних та індивідуальних працях, присвячених здійсненню аграрних реформ в Україні [9]. Навіть в працях з історії окремих вищих сільськогосподарських навчальних закладів України участь студентів кожного ВНЗ практично не висвітлена. Винятком є третє видання з історії Дніпропетровського державного аграрного університету, в якому вміщено матеріал про учасників цілинної епопеї, їх нагороди, фото [10]. Відсутні спеціальні роботи, в яких досліджується участь студентів та випускників сільськогосподарських вищих навчальних закладів України у масштабному проекті освоєння цілинних та перелогових земель.

Мета дослідження. Дослідити участь студентів Харківського інституту механізації та електрифікації сільського господарства в освоєнні цілинних земель у Казахстані в 50-ті роки, показати, яку роль відіграла цілина в становленні їх як майбутніх фахівців сільськогосподарського виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рішення про освоєння цілинних земель було прийнято на лютого-березневого пленумі ЦК КПРС.

Постанова пленуму «Про подальше збільшення виробництва зерна в країні і про освоєння цілинних і перелогових земель» зазначала: «Важливим і цілком реальним джерелом збільшення виробництва зерна протягом короткого часу є розширення посівів зернових культур шляхом освоєння перелогових і цілинних земель у районах Казахстану, Сибіру, Уралу, Поволжя і частково в районах Північного Кавказу» [11, с.95]. З метою найшвидшого розв'язання зернової проблеми в країні, підйому сільськогосподарського виробництва серед інших заходів було ухвалено: активізувати освоєння цілинних і перелогових земель. Необхідно було зорати і засіяти гігантські степові простори в східних регіонах СРСР. В цих районах були складні кліматичні умови, не існувало виробничої бази, соціальної інфраструктури. В країні була організована гучна пропагандистська кампанія, передовсім серед молоді. Велика кількість юнаків і дівчат з ентузіазмом від'їжджали на ешелонах у райони Казахстану, Поволжя, Уралу, Сибіру, але потрапляли, як правило, в складні соціально-побутові умови через відсутність належного забезпечення проголошених заходів.

Освоєння цілини проводилося за рахунок господарств Європейської частини СРСР, зокрема України. Проект передбачав використання величезних фінансових, людських, матеріально-технічних ресурсів і значну частину витрат повинна була взяти на себе Україна. Важливим фактором було збільшення капіталовкладень на розвиток сільського господарства в цілинних районах. Україна внесла величезний вклад в освоєння цілини, зокрема у розв'язання проблеми забезпечення кадрами робітників, спеціалістів, у матеріально-технічне оснащення цілинних господарств. Важливу роль у забезпеченні цілини робочою силою відіграла молодь. Потік заяв до комсомольських комітетів від комсомольців та неспілкової молоді, які хотіли взяти участь в освоєнні цілини, зростав з кожним днем. Вже до кінця березня 1954 р. до партійних, комсомольських, профспілкових організацій, правління колгоспів України надійшло 65 тис. заяв громадян з проханням направити їх на освоєння цілини, а понад 11 тис. чол. вже виїхали до цілинних районів Казахської РСР [12, с.93]. Лише у 1954-1956 рр. за путівками комсомолу на постійну роботу в цілинні райони виїхали 80 тис. чол. [13, с.498]. В особливій потребі були механізатори. Всього посланці України створили на цілинних землях Казахської РСР 94 радгоспи [9, с.380].

З самого початку освоєння цілини ЦК ВЛКСМ заснував нагрудний знак «За освоєння нових земель», яким нагороджувалися молоді новосели за високі виробничі досягнення. З метою заохочення механізаторів за хорошу працю, вміле використання техніки і передові методи праці ЦК КП Казахстану і Рада Міністрів республіки 25 липня 1956 р. ввела почесне звання «Кращий комбайнер Казахської РСР», «Кращий тракторист Казахської РСР», «Кращий шофер Казахської РСР». 20 жовтня 1956р. Президія Верховної Ради СРСР заснувала медаль «За освоєння цілинних земель», яку одержали тисячі ентузіастів.

Указом Президії Верховної Ради Казахської РСР від 26 грудня 1960 р. у складі республіки було створено Цілинний край, до складу якого ввійшли п'ять областей (Кустанайська, Кокчетавська, Північно-Казахстанська, Павлодарська, Цілиноградська), 67 районів, 13 міст, 32 робітничих селищ, 749 сільських и аульних Рад. Територія Цілинного краю склала 600 тис. кв. км, на якій проживали понад 3 млн. чол., працювало 642 радгоспи, 104 колгоспи, десятки різноманітних промислових підприємств, значна кількість підприємств соціально-культурної сфери.

Освоєння величезних земельних ресурсів потребувало значної кількості досвідчених механізаторів та сільськогосподарської техніки. На цілинні землі направляли найсучаснішу техніку. Протягом 1954-1956 рр. цілинники одержали 122 тис.тракторів, 26 тис.комбайнів, понад 22 тис.вантажних автомашин [14, с.701]. Понад 90 великих підприємств Києва, Харкова, Дніпропетровська, Львова, Одеси виконували державні замовлення з виробництва тракторів, бульдозерів, плугів, кранів, вантажівок, запчастин, різного устаткування.

Підготовка та участь студентської молоді нашого інституту в освоєнні цілини здійснювалися за рішенням дирекції ХІМЕСГ як від'їзд на виробничу практику по наданню допомоги у збиранні врожаю. На виробничу практику, як правило, направлялися студенти 3 та 4 курсів факультету механізації сільського господарства, хоча не виключалася участь і студентів молодших курсів. Так, у 1956 р. були направлені для участі у збиранні врожаю з заліком виробничої практики з 20 липня у Кокчетавську область Казахської РСР за рекомендацією комітету комсомолу інституту і рішенням дирекції студенти 3 та І курсів факультету механізації сільського господарства. Керівниками практики були призначені викладачі Настека І.Ф., Чорноволот К.Д., Тимченко В.Д., Пелепейченко І.П. та Слободюк В.Я. Студентам, які від'їжджали на збирання врожаю у Кокчетавську область, були виплачені добові за весь термін виробничої практики згідно з навчальним планом (за 8 тижнів), проїзні та стипендія [15]. Всього у 1956 р. 277 студентів одержали подяку від керівництва інституту за хорошу роботу під час виконання важливого державного завдання по збиранню врожаю на цілинних землях. [16].

Практика відрядження студентів одержала розвиток і в наступні роки. У 1957 р. студенти 3 і 4 курсів факультету механізації сільського господарства працювали комбайнерами в МТС цілинних і перелогових земель. Враховуючи досвід попередніх років, їм були організовані додаткові теоретичні та практичні заняття по вивченню комбайнів і тракторів. Їх практична підготовка здійснювалася в училищах механізації сільського господарства: Богодухівському, Дергачівському, Одноробовському, Панютинському та навчально-дослідному господарстві інституту ім. І Травня. Студенти, що від'їжджали в Казахстан, здавали окремий залік з техніки безпеки спеціальної комісії, яка складалася з декана факультету механізації сільського господарства, викладача кафедри «Трактори та ав-

томобілі» та технічного інспектора обкому профспілки працівників сільського господарства [17]. Після здійснення всіх підготовчих робіт студенти в середині липня виїхали до Семипалатинської області Казахстану для участі у збиранні врожаю. Викладачі Тимченко В.Д., Автухов І.В. та Слободюк В.Я. стали керівниками цих студентських груп [18].

У 1957-1958 рр. студенти проходили виробничу практику і в Рузаївському районі Кокчетавської області, зокрема в радгоспі «Ленінський». Одним із відповідальних за проведення виробничої практики був асистент кафедри «Трактори та автомобілі» І.П.Вірченко. У своєму звіті за виробничу практику 1958 р. він писав: «У радгоспі «Ленінський» працювали два сезони – 1957 та 1958 рр. Студенти в тракторних виробничих бригадах працювали комбайнерами, трактористами, помічниками комбайнерів, мотористами зерноавантажувачів та електростанцій на зерноочисних пунктах. Студенти, які працювали у трьох бригадах (58 чол.), здали державі лише в один сезон 1958 р. (23 липня – 21 жовтня) 30 тис. тонн пшениці, заготовили кукурудзи на силос 4460 тонн. Всі студенти, які були закріплені за комбайнами, провели середній ремонт, а студенти Коломієць В.І., Мамчур Г.Г., Процепов Л.І. та Орда Д.Я. здійснили капітальний ремонт своїх машин. За час проходження практики студенти проявили виняткову добросовісність у роботі. 34 студенти 57 разів були премійовані за перевиконання денних норм. За виробничі показники, високу продуктивність праці, відповідальне відношення до участі у збиранні врожаю, бережливе ставлення до техніки ряд студентів були нагороджені медаллю «За освоєння цілинних земель». Вся група студентів одержала моральну та матеріальну винагороду від керівництва Рузаївського району та райвиконкому Кокчетавської області Казахстану [19, арк.4].

В подальшому під час вирішення своєї долі багато з них виявили бажання поїхати за направленнями на роботу в Казахстан, Алтайський край. Деякі з них не поривали зв'язків з інститутом, брали участь у виховному процесі, ділилися своїм трудовим та життєвим досвідом з студентами. У 1963 р. в інституті було підготовлено видання спогадів випускників інституту за назвою «Нотатки про досвід роботи випускників ХІМЕСГ» з передовою статтею ректора інституту професора Виноградова Є. П., в якій він акцентує увагу на важливості збереження трудових традицій, на значному виховному значенні вечорів трудової слави, які проводяться в інституті, на основних напрямках підготовки майбутньої технічної еліти країни. У цьому виданні містилися замітки про випускників ХІМЕСГ, які працювали на цілинних землях. Підписані замітки були інженерами-механіками Рябенко П.К., Ягнюк І.М., Єрьоменко В.Д. і Христенко Б.Г.: «Випускники ХІМЕСГ, які працюють у цілинному краї, вдячні своїм викладачам». Матеріал містить інформацію про деяких випускників, які в той час працювали на цілині.

Серед них: Омеляненко Д. М., вип. 1935 р., головним інженером Північно-Казахстанського

обласного управління сільського господарства, головою цього управління, потім головою Кокчетавського обласного управління сільського господарства, заступником міністра сільського господарства Казахської РСР, а під час утворення Цілинного краю заступником міністра радгоспів північних областей Казахської РСР. Радченко В. Г., вип. 1940 р., працював головним інженером МТС Карагандинської області, головою Кокчетавського обласного управління «Головавторакторозбут», головою Кокчетавського обласного автоуправління. Поволоцький Б. Р., вип.1940 р., працював начальником відділу запасних частин «Казголо-вавторакторозбут». Слажнев І.Г. , вип.1940 р., у досліджувані роки був головою виконкому Кустанайської обласної ради депутатів трудящих, а потім заступником Голови Ради Міністрів Казахської РСР. Він безпосередньо відповідав за здійснення грандіозних планів освоєння цілинних земель. Про нього згадує Л.І.Брежнев у своїй книзі «Цілина». Денищук Ф. П., вип. 1948 р., працював головним інженером Зерендинської МТС Кокчетавської області, директором Таїнчинської РТС Кокчетавської області, брав активну участь в освоєнні цілинних земель. Рябенко П. К., вип. 1948 р., працював головним інженером Летовочної МТС Кокчетавської області, директором Комаровської МТС-РТС Кокчетавської області, заступником голови крайового об'єднання «Крайцілінсільгосптехніка», брав активну участь в освоєнні цілинних земель. Болотов О.А., вип.1948 р., працював головним інженером Урумкайської МТС Кокчетавської області, пізніше її директором, директором Щучинського радгоспу Кокчетавської області. Драган В.В., вип. 1957р., працював головним інженером зернорадгоспу «Культура» Цілиноградської області, головним інженером Балкашинського виробничого управління Цілиноградської області. Машков В.З., вип.1957р., працював головним інженером радгоспу «Шуйський» Цілиноградської області. Ягнюк І.М., вип.1957 р., працював головним інженером радгоспу «Київський» Цілиноградської області, головою відділу устаткування крайового об'єднання «Крайцілінсільгосптехніка». Єрьоменко В.Д., вип.1959 р., працював викладачем училища механізації сільського господарства, головним інженером відділу ремонту крайового об'єднання «Крайцілінсільгосптехніка». Христенко Б.Г., вип.1959р., працював викладачем училища механізації сільського господарства, старшим інженером відділу ремонту крайового об'єднання «Крайцілінсільгосптехніка».

У своїх спогадах випускники висловили побажання керівництву інституту прищеплювати випускникам більше практичних навичок по організації експлуатації та ремонту МТП, більше уваги приділяти вивченню економіки та організації сільськогосподарського виробництва, бухгалтерського обліку, «без знань яких неможливо впроваджувати інженеру справу у виробництво» [20, с.50, 53].

Висновки. Значна кількість студентів нашої інституту під керівництвом викладачів взяла участь у виконанні Державної програми освоєння цілинних земель в Казахській РСР та створенні на

нових землях сільськогосподарських підприємств. Всього протягом 1954-1959 рр. понад 700 студентів нашого інституту взяли участь у здійсненні масштабного проекту освоєння цілинних земель. За відповідальне ставлення до роботи, бережливе обходження з технікою, виробничі показники 114 чол. були відзначені урядовими нагородами, зокрема медаллю «За освоєння цілинних земель» [1, с. 9].

Завдяки спільним зусиллям цілинників було освоєно 42 млн. га цілинних і перелогових земель, у районах Казахстану – 25,5 млн. га, зокрема в районах, які входили в Цілинний край, – 17 млн. га [21]. Вже на кінець 50-х років зернова проблема була вирішена саме завдяки цілинному хлібу, се-

редньорічний збір зерна склав в країні у 1954-58 рр. 113,2 млн. тонн проти 80,9 млн. тонн у 1949-1954 рр. [22, с.196].

Однак вже в 1959-1964 рр. виробництво зерна різко скоротилося через вітрову ерозію, бур'яни та посуху. Подальший розвиток зернового господарства в цілинних районах потребував все більших і більших капіталовкладень державного бюджету, робили зернове виробництво високовитратним і часто нерентабельним з огляду на високу собівартість виробництва сільськогосподарської продукції. Радянському уряду не вдалося в цілому досягти такого, як планувалося, збільшення сільськогосподарського виробництва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Харьковский институт механизации и электрификации сельского хозяйства. Проспект. – М.: Изд-во МИИСП 1980. – 40 с.
2. Еліта країни. Видатні випускники ХІМЕСГ – ХНТУСГ імені Петра Василенка. – Х.: Вид-во ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2012. – 140 с.
3. Народное движение за освоение целинных земель в Казахстане. Сб. документов. – М.: Госполитиздат, 1959. – 727 с. В краю просторов и подвигов. Молодежь на целине. Сб. документов. – М.: Молодая гвардия, 1962. – 280 с. Преображенная степь. Сельское хозяйство Казахстана за 50 лет Советской власти. – Алма-Ата: Кайнар, 1967. – 375 с. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. В 5-ти т. 1917-1967 гг. Сборник документов за 50 лет. – М.: Политиздат, 1968. Т.4. 1953-1961 гг. – 783с. и др.
4. Брежнев Л.И. Целина. – М.: Политиздат, 1981. – 79 с.
5. Целинный характер. – М.: Молодая гвардия, 1979. – 232 с.
6. Целинный характер. – Алма-Ата: Кайнар, 1979. – 240 с.; Герои Социалистического Труда – казахстанцы. В 4-х т. 1969-1970 гг.; Целинники (Сост. Л.В. Шабыкина. – Алма-Ата: Кайнар, 1979. – 236 с.
7. Зеленин И.Е. Совхозы СССР (1941-1950). – М.: Наука, 1969. – 344с. Богданко М.Л. Совхозы СССР. 1951-1958. – М.: Наука 1972. – 376с. История Казахской ССР. С древнейших времен до наших дней. В пяти томах. [Гл.редколл. А.Н. Нусупбеков (глав.ред) и др.]. Т.5. – Алма-Ата: Наука, 1980. – 696 с.
8. Ковпак Л.В. Участь України в освоєнні цілинних земель (1954-1961 рр.) /Український селянин. – 2001. – №3. – С.322-324.
9. Панченко П.П., Мельник Ю.Ф., Вергунов В.А. Аграрна історія України: Навчальний посібник для студентів і викладачів сільськогосподарських закладів освіти 1-1У рівнів акредитації. – К.: ВЦ «Просвіта», 2007. – 532 с.
10. Дніпропетровський державний аграрний університет/Голова редколегії В.І.Шемав'янов. – Дніпропетровськ: Тов. «ЕНЕМ», 2007. – 220 с. Державна агроекологічна академія України. 75 років: минуле сучасне, майбутнє. К.: Аграрна наука, 1997. – 204 с. Білоцерківський державний сільськогосподарський інститут: 75 років: Минуле і сучасне/ В.М.Власенко, М.Я.Молоцький, Ю.О.Павловський, Б.Й.Кашкін. – К.: Урожай, 1995. – 272 с. Этапы большого пути. Юбилейный сборник работ. 120 лет Херсонскому сельскохозяйственному учебному заведению. – Херсон: Изд-во ХСХ ита им. А.Д.Цюрупы, 1994. – 144 с.
11. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. В 5-ти т. 1917-1967 гг. Сборник документов за 50 лет. – М., Политиздат, 1968. Т.4. 1953-1961 гг. – С.89-119.;
12. ХУІІІ з'їзд Комуністичної партії України, 23-24 березня 1954 р. Матеріали зїзду. – К., Політвидав УРСР, 1954. – 215 с.
13. Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України. Вид.друге, доп. – К., Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1971. – 678 с.
14. История Казахской ССР. Эпоха социализма. Изд. перераб.и доп.Т.2. – Алма-Ата, Изд-во Академии наук Казахской ССР, 1963. – 911 с.
15. Державний архів Харківської області (далі - Держархів Харківської обл.), ф.Р-5945, оп.1, спр.269. Наказ № 133 від 14 липня 1956 р./Книга наказів за 1956 р.по ХІМЕСГ. Т.2.Накази з №63 по №142.
16. Держархів Харківської обл., ф.Р-5945, оп.1, спр.270. Наказ № 180 від 3 жовтня 1956 р./Книга наказів за 1956 р.по ХІМЕСГ. Т.3.Накази з №143 по №205.
17. Держархів Харківської обл., ф.Р-5945, оп.1, спр.300. Наказ № 86 від 27 травня 1957 р./Книга наказів за 1957 р.по ХІМЕСГ. Т.2.Накази з №62 по №132.
18. Держархів Харківської обл., ф.Р-5945, оп.1, спр.300. Наказ № 120 від 4 липня 1957 р./Книга наказів за 1957 р.по ХІМЕСГ. Т.2.Накази з №62 по №132.
19. Архів Музею історії ХНТУСГ ім. П.Василенка, ф.1, оп.1, спр.3.
20. Заметки об опыте работы выпускников ХИМЭСХ. – Харьков, ХИМЭСХ, 1963. – 60 с.
21. Радянська Україна. – 1961. – 19 березня.
22. Сельское хозяйство СССР. Статистический сборник. – М.: Госстатиздат, 1960. – 666с.